

УНИВЕРЗИТЕТ "СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ" - СКОПЈЕ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ISBN 9989-724-05-9

II МЕЃУНАРОДЕН СИМПОЗИУМ

МАКЕДОНСКО-ТУРСКИ КУЛТУРНИ ВРСКИ
ВО МИНАТОТО И ДЕНЕС

GEÇMIŞTE VE BUGÜN
MAKEDON-TÜRK KÜLTÜR İLİŞKİLERİ

Скопје, 23-25 октомври 1991

"АТАТУРК ВО ПОЕЗИЈАТА НА ТУРЦИТЕ ОД МАКЕДОНИЈА"

(Резиме)

Кога станува збор за Ататурк во поезијата на турците во Македонија важно е да се истакне фактот дека нашите поети секој во зависност од своите можности и квалитети имаат пишувано песни со таа тематика. Интересно е да се напомене дека првата песна за Ататурк во Македонија е напишана во 1964 година.

Сите собрани песни ги поделивме на 4 групи и тоа: А) Песни со тематика од ослободителното движење; Б) Песни со тема на бесмртноста на Ататурк; В) Песни со тема за природните убавини и нивната врска со личноста на Ататурк; Г) Песни со тема на споредба на Ататурк и Тито и нивните заслуги.

Како заклучок може да се каже дека во првите песни пишувани за Ататурк се забележуваат повеќе емоционални изливи додека во подоцнежните песни повеќе е присутна реалноста во самата тематика на песните.

MAKEDON VE TÜRK DİLLERİNDE BELİRLİ GEÇMİŞ
VE HİKÂYE ZAMANLARI

Makedonca'nın Balkan dilleri arasında merkezi bir yeri olup aynı zamanda İslav dilleri kıyasında özel bir yer tutan doğru bilinen bir gerçektir. Karşılaştırmalı bilim açısından, Makedonca hem bir Balkan dili hem bir İslav dili olarak incelenebilir. Makedonca'da eylemlerin bir yandan görünüş kategorisi öbür yandan kip kategorisi diğer dillerdeki aynı kategorilerle karşılaştırıldığı zaman özel bir ayırım göze çarpar. Daha doğrusu, görünüş kategorileri daha çok İslav dilleri arasında, örneğin Herbert Galton'un "İslav dillerinde eylem görünüşünün temel işlevleri" adlı kitabında, incelenip kip kategorileri Balkan dilleri arasında, örneğin Zbigniew Golab'un "Güney İslav dillerinde Balkan tipi koşul kipi" adlı kitabında incelenmiştir. Makedonca'da rivayetlik (prekazanost) diye adlandırılan ve Türkçe'nin miş'li geçmiş zamanının etkisiyle gelişmiş olan kategorisini de buraya ekleyebiliriz. Bugüne kadar eylemlerin kullanımı öteki dildeki kullanımı aydınlatan bir kategori olarak değil de, Balkan dillerini birbirinden ayıran bir kategori olarak düşünülmüştür.

Bu bildiride Türkçe ve Makedonca'da çok özgül bir karşıtlığı bir yanda Makedonca "napraviv" ile Türkçe "yaptım"i, öte yanda Makedonca "pravev" ile Türkçe "yapıyordum"u, incelemek istiyorum. Bu zamanlara Makedonca'da minato opredeleno svrşeno vreme veya aorist ile minato opredeleno nesvrşeno vreme veya imperfekt ve Türkçe'de ise bilirlri geçmiş zaman veya di'li geçmiş zaman ile şimdiki zamanın hikâyesi denir. Karşılaştırmak için neden bu zamanları seçtiğimi burada açıklayayım. Yazınsal Makedon dilinde ve onun temeli olan batı ağzlarında aoristin bitmişlik görünüşü ile bitmemişlik görünüşü arasında yarım bitmiş bulunuyor. Yani gerçekte bugünkü dilde aoristin bitmemişlik görünüşü (örneğin praviv) yok. Ayrıca, imperfektin bitmemişlik görünüşü yalnız kiplerde veya yantümcelerde bulunmakta. Demek ki burada incelediğimiz bildirme kipinde geçmiş zaman kullanılan temel tümcelerde bitmişlik görünüşü yalnız aoriste ve bitmemişlik görünüşü yalnız imperfekte bulunmaktadır.

Türkçe'deki geniş zamanın hikâyesi (örneğin yapardı) ve gelecek zamanın hikâyesi (örneğin yapacaktı) bazan Makedonca'daki imperfekte karşı gelir. Bu zamanın bir de kip anlamları olduğunu ve Makedonca'ya bazen koşul kipi (örneğin bi pravel, bi napravil) veya geçmiş-gelecek zamanı (örneğin ke napraveşe) çevrildikleri için, bu incelemede salt şimdiki zamanın hikâyesiyle yetinmekteyiz. Demek oluyor ki Makedonca'daki bitmemişlik görünüşünün imperfektine her zaman karşı gelen katıksız imperfekt anlamı Türkçe'de yalnız şimdiki zamanın hikâyesinde vardır. İlgimizi, her iki dildeki tanımlara göre her zaman var olması gereken bu karşıtlığa yoğunlaştırabilmek için "status" gibi başka kategorileri göze almyoruz. Fakat birazdan göreceğimiz gibi şimdiki zamanın hikâyesi ve imperfekt karşıtlığı da her zaman geçerli olmuyor.

Bir yanda Makedonca'daki aoristin ve Türkçe'deki di'li geçmiş zamanın, öte yanda Makedonca'daki imperfektinin ve Türkçe'deki şimdiki zamanın hikâyesinin her iki dildeki tanımlarına bakacak olursak hemen hemen aynı anlatımları bulabiliriz. Örnein, Koneski Makedonca'daki aorsiti "Bu zamanla bitmiş olarak anladığımız geçmiş bir olay anları" diye tanımlarken, Türkçe'deki di'li geçmiş zamanlı Deny "passe determine" diye, Underhill "kesin geçmiş zamanda olan bir olay için kullanılır" diye, ve Kononov "konuşma zamanında tamamlanmış olan bir olay için kullanılır" diye anlatırlar. Yani, hem aoristin hem de di'li geçmiş zamanın temel anlamlarının geçmişlik, tamamlanmışlık veya bütünlük, ve belirlilik olduğu genellikle kabul edilmiştir. Bu anlamlarla belirtilik arasındaki ilişkiyi daha sonra inceleyeceğiz.

Şimdi imperfekte ve şimdiki zamanın hikâyesine bakalım. Aorist/imperfekt karşıtlığı bulunan diğer İslav dillerinde olduğu gibi Makedonca'da da imperfektin temel anlamının ne olduğunun yanıtları iki grupta toplanır: bir yanda "sürerlik", öte yanda "eşgüdümlülük" veya "birliktelik". Örneğin Koneski "Bu zamanla gelişmekte olan ve tamamlanmış bir bütün olarak değil de belirli bir akış olarak gördüğümüz bir eylem anlatılır" derken, Lunt'a göre eylemin diğer bir geçmiş eylemle aynı zamanda olması gerekmektedir. Türkçe'de şimdiki zamanın hikâyesi de geçmişte di'li geçmiş" zamanda yer alan ancak tamamlanmamış eylemi gösterir.

Görüldüğü gibi, Türkçe'yle Makedonca'da bu zamanlar için hemen hemen aynı tanımlar kullanılmıştır. Hatta, Kaşmider 1953 yılında İslav dillerindeki bitmiş ve vitmi görünüşler ile Türkçe'deki di'li geçmiş zamanın ve şimdiki zamanın hikâyesinin birbirine karşı geldiğine dikkat çekmiştir. Ben bu incelemede işte bu karşılığın bulunmadığı örnekleri dikkat çekmek istiyorum, çünkü ancak bu örneklerde Makedonca Türkçe eylemlerin görünüşlerindeki ayrımları görebiliyor ve bunların belirtilik ilişkilerini daha iyi anlayabiliyoruz. Bu iki dilin birinden ötekine veya üçüncü bir dilden her ikisine yapılan çevirilere baktığımızda sözünü ettiğimiz karşılıktan önemli ölçüde ayrılmalar olduğu görülür. Örneğin, Mihail Şolohov'u "İnsanın alınyazısı" adlı kısa romanının Makedonca ve Türkçe çevirilerinde aorist ve imperfekt eylemler her iki dildeki çekimli eylemlerin hemen hemen aynı yüzdeliğinin oluşturmaktadır (yaklaşık olarak yüzde otuz aorist'di'li geçmiş zaman ve yüzde onbeş imperfekt/şimdiki zamanın hikâyesi). Fakat bunlardan kırk beşinde beklenen karşılığın tam tersi bulunmaktadır. Baklentiyeye uymayan bu örneklerin yirmi-sekiz tanesinde de, yani yüzde altmıştan çoğunda - Makedonca imperfekt Türkçe di'li geçmiş zamana karşı kullanılmıştır. Necati Zekeriyâ'nın "Makedonca hikâyeleri antolojisi" adlı çeviri kitabında da geçmiş zamanların yüzdeleri yukarıdakine yakındır ve beklenen karşılığın bulunmadığı kırk iki örnekten otuz altı - demek ki yüzde seksen-beşinde-imperfekti di'li geçmiş zamana karşı kullanılmıştır.

Örnek olarak şu seçmeleri verebiliriz:

Beklenen karşılığa uymayan bu örneklerden şu genellemeleri çıkarabiliriz: Sekizinci örneğin dışında, Makedonca imperfektin Türkçe di'li geçmiş zaman olarak çevirildiği örneklerdeki olaylar Vendler'in terimlerine göre "atelic" yani ereksiz veya

bitmemiş olarak etkinlikler olarak tanımlanabilir. Fakat sekizinci örnekteki olay başarılmış veya tamamlanmış bir işin oluşumu sırasındaki anlatımı olup yine Vendler'in terimiyle bir "activity" yani etkinli olarak tanımlanabilir, çünkü köy bir erek (telos) oluşturmaktadır. Genelde, bu örneklerde, süregelmekte olan ve bitiş noktası bulunmayan eylemleri anlatmak için Makedonca imperfekt kullanılırken, aynı eylemler Türkçe di'li geçmiş zaman ile salt geçmişte olan ve başka bir özelliği bulunmayan olaylar olarak anlatılmıştır. Oysa geleneksel tanımlara göre bu örneklerde Türkçe şimdiki zamanın hikâyesi kullanılması gerekirdi. Öte yandan, Makedonca aoristin Türkçe (activities) olup (onuncu örnekte bir etkinlik ve bir durum) Türkçede oluşumları sırasında anlatılırken Makedonca erekli (telic) olarak gösterilerek başarılarla (achievements) veya erişitirlere (accomplishments) dönüştürülüşlerdir. Belirtlilik ilişkileri bakımından dikkate değer bir nokta şudur ki Makedonca'da aorist temelde etkinlik olan olayları erekleştirerek bir bitmişlik belirtiliği ayırısı verirken, Türkçe'de şimdiki zamanın hikâyesi aynı olayların sürerliliğini vurgulamaktadır.

Aorist/imperfekt karşıtlığı açısından Makedonca Türkçe görünüş sistemleri arasındaki ayrım şudur: Türkçe'de di'li geçmiş zaman en az belirtili, en genel geçmiş zaman. Makedonca'da aorist yalnızca bitmişlik görünüşü olan eylemlerine kullanılmaktadır yani gerçekte bitmişlik için belirtilidir. Elson'un "Makedonca'da eyleminin biçim bilimi" adlı kitabında aoristin biçim bilim bakımında imperfekte karşı elirtildi olduğu öne sürülür. Şimdiye kadar olan araştırmalarımda imperfektin anlam bilimi bakımından aoriste karşı sürerlilik için belirtili olduğunu savunmuşum. Fakat Makedonca'da aoristin bitmemişlik görünüşünün yitliğini ve Türkçe'de di'li geçmiş zamanın geçmişlik ve onaylama (confirmative) dışında belirtisiz olduğunu göz önüne alırsak ve her iki dilde aorist/imperfekt karşıtlığının nasıl kullandığına bakarsak Makedonca'da aoristin salt bitmişlik görünüşü bulunması ve bitmişlik görünüşünün bitmemişliğe karşı belirtili olmasından dolayı diyebiliriz ki yirmici yüzyılın sonunda yazınsal Makedon dilinde aoristi imperfekte karşı belirtilidir veya gittikçe belirtililik kazanmaktadır. Bundan başka, Makedonca'daki imperfektin sık sık Türkçe'deki belirtisiz görünüşe karşı gelmesi de imperfektin belirtisiz olduğunu vurgulamaktadır.

Balkan dilbilimi açısından de eklemeliyiz ki, Makedonca'da aoristin bitmemişlik görünüşünün yitışı hati Makedonya'da yani Arnavut, Vlah, Rum, Türk, ve Makedon dillerinin hepsinin konuşulduğu ve dil ilişkilerinin en karmaşık olduğu bir bölgede başlamıştır. Yani de Makedonca görünüş sistemi dilin iç yapısı ile tutarlı bir yolda gelişme göstermiştir. Bir yandan, aoristin bitmemişlik görünüşünün yitmesi dil değerlerinden doğan bir yalınlaşma olarak görülebilir. Öte yandan, aoristin gittikçe belirtililik kazanması Makedon dilinde özgü yeni bir gelişme olabilir. Makedonca'nın Türkçe ve diğer Balkan dilleriyle karşılaştırılması bu dilin iç içliğin daha belirgin olarak göstermektedir. Türkçe'nin bitişken yapısı ve zaman ve görünüşü belirtiş biçiminden dolayı bu belirlilik özelliği Makedonca'yı Türkçe'deki eylem dizgesiyle karşılaştırırken ortaya çıkmaktadır.

АОРИСТ И ИМПЕРФЕКТ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ТУРСКИОТ ЈАЗИК: ИРЕАЛНИ И ТИПОЛОШКИ ПОЈАВИ

(Резиме)

Скоро единаесет децении се изминати откако Миклосич го напиша своето оригинално изучување за турските елементи во јазиците на југоисточна Европа, а сега е општоприфатено дека резултатите од пет века на јазичен контакт помеѓу македонскиот и турскиот се гледаат не само во лексиката но и во другите слоеви на јазикот, вклучувајќи го и глаголскиот систем. Иако развитокот на така-на-речената категорија прекажаност привлекуваше најмногу внимание во овој поглед, има и други граматички категории во глаголските системи на дват јазика коишто може да се споредуваат. Во овој реферат ќе разгледаме еден дел од системот на видот, имено употребата на аористот (македонскиот тип *дојдов*, турскиот тип *geldim*) и имперфектот (македонскиот тип *доаѓав*, турскиот тип *geliyordum*). За разлика од бугарскиот јазик, македонскиот литературен јазик, и западните говори врз коишто тој е заснован, ја загуби разликата меѓу свршен и несвршен вид во аористот, т.е. имперфективниот аорист (*ип пив*) фактички не постои. Покрај тоа, перфективниот имперфект (тип *написв*) може да се употребува само во модални и потчинети контексти. Значи во независни минати реченици во коишто се употребуваат синтетичките времиња, перфективните глаголи се во аорист и имперфективните во имперфект. Во турскиот јазик, минатите времиња на *-di* и на *-yordu*, најчесто одговараат на македонскиот аорист и имперфект, и всушност што се однесува до определувањето на значењата на односните форми, скоро истите формулации се употребуваат. Но кога се разгледуваат преводи од еден јазик на друг или преводи во двата јазика од некој трет јазик, се гледа не ретко дека совпаѓањето е спротивно, т.е. македонскиот имперфект се совпаѓа со турското *di*-минато или македонскиот аорист се совпаѓа со турското *yordu*-минато. На пример: Првин *работев* во дрводелскиот артељ... *Önce bir doğramacı kooperatifinde çalıştım...* Нашите се *привлекоа* во Грција = *Bizimkilersi Yunanistan'a çekiliyordular*.

Во рефератот ќе се бараат причините за овие несовпаѓања. Тие ќе бидат разгледувани во контекстот на категориите на Вандлер (т.е. состојба, дејност, исполнување, постигнување) и во врска со расправата околу маркираноста на имперфектот и аористот, т.е. која парадигма е маркирана и, ако се работи за имперфектот, дали главното значење се состои во еден тип дуративност или координација. Ќе се бараат исто така прагматички причини за изборот на видот. На крај ќе се земе во обзир како тие појави се однесуваат кон прашањето на јазичен контакт на Балканот и кон прашањето на типологијата на глаголскиот вид во словенските и несловенските јазици.

ЗАТЕМНУВАЊЕ НА ГРАНИЦИТЕ МЕЃУ ЗБОРОВНИТЕ ГРУПИ ВО РЕЗУЛТАТ НА ТУРСКОТО ВЛИЈАНИЕ ВРЗ МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

На самиот почеток би сакала да подвлечам дека сум славист а не турколог. Ги молам сите овде присутни турколози сето она што имам да кажам да го сфатат како апел за верификација на моите толкувања во светлината на сфаќањата што владеат во нивната дисциплина, а не како проверени тврдења.

Природните јазици се разликуваат по тоа како ги корелираат звуковната и семантичката супстанца. Сите природни јазици - да се послужам со познатата терминологија на Мартине - се карактеризираат со двојна артикулација, т.е. од звуковните единици со дијаκριтичка функција образуваат звуковни единици со семантичка и/или граматичка функција. Последниве единици, единици од повисок ред, ги викаме лексеми. Лексемите на еден јазик, зависно од својата синтаксичка функција, се делат на функционални класи (во македонската терминологија: зборовни групи), а елементите на една таква класа обично морфолошки се прилагодени кон вршењето на функцијата што ја определува класата. Под морфолошко прилагодување подразбирам присуство и менливост на составот на модификационите (афиксални) морфемии.

Меѓу јазиците што во текот на времето влијаеле врз македонскиот дијалект само турскиот не е член на индоевропското јазично семејство. Како најважна разлика меѓу индоевропскиот и турскиот јазичен тип на морфосинтаксичко ниво ми се наложува разликата во инвентарот и во системот на функционалните класи на лексемите, што подразбира и разлика во начинот како елементите на една таква класа морфолошки се прилагодуваат кон својата "класна" функција. Овие разлики се зацртуваат на парадигматски план додека на синтагматски план нивниот пандан се сосем други правила на линеаризацијата на функционалните единици (синтаксички и морфолошки) во двата јазични модели: турскиот и индоевропскиот.

Долгогодишната интерференција е причина за присуство на многуте турски заемки во современите македонски дијалектни системи, а во поограничена мера и во македонскиот стандарден јазик. Меѓу нив доминираат таканаречените лексички заемки коишто, меѓутоа, не останале без влијание врз македонската морфосинтакса.

Механизмите а и последиците на позајмувањето биле различни зависно од тоа дали соодветните турски лексеми биле или не биле морфолошки менливи.